

7. Крыжановская О.А. Свобода, воля, власть (философские проблемы социальной и политической воли): Монография / О.А. Крыжановская. – Ростов-на-Дону: СКНЦ ВШ, 1996. – 163 с.
8. Левенець Ю. Політична влада: інституціональні трансформації / Ю. Левенець // Історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 3–8.
9. Ротар Н.Ю. Теорія політичної участі: Навчальний посібник / Н.Ю. Ротар. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – 168 с.
10. Lukes S. Power: A Radical View / S. Lukes. – London; N.Y.: Macmillan, 1974. – 64 p.
11. Ильин В.В. Власть (статья 1) / В.В. Ильин // Вестник Московского университета. – Серия 12. Социально-политические исследования. – 1992. – № 3. – С. 10–23.
12. Куц Г.М. Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. д. політ. н.: 23.00.02 – політичні інститути і процеси / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича / Г.М. Куц. – Чернівці, 2011. – 36 с.
13. Рудницька Н.О. Еволюція ідеї раціональної бюрократії в неоконсервативних політичних концепціях: Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. політ. н.: 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова / Н.О. Рудницька. – К., 2012. – 20 с.
14. Диалектика политической деятельности и политических отношений: Монография / А.А. Лузан [и др.]. – Краматорск: ДГМА, 2008. – 88 с.

УДК 323.1 (94(477.8))

Василь Васильович Гулай
кандидат історичних наук,
доцент Національного університету
"Львівська політехніка"

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ЕТНІЧНИЙ ХАРАКТЕР ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1919-1939 рр.)

У статті розкриваються політико-правові механізми впливу відновленої Польської держави на функціонування початкової, середньої та вищої школи в Східній Галичині та Західній Волині в міжвоєнний період. Основну увагу автор звертає на зміни структури освітніх закладів та вчительських й викладацьких кадрів краю у процесі реалізації асиміляційної політики Другої Речі Посполитої. Окремо показано інституційно-процедурні механізми протидії, передовсім українською етнічною спільнотою, реалізації державної колонізаційної політики в освітній галузі.

Ключові слова: Західна Україна, Друга Річ Посполита, етнічні спільноти, освіта, вчительство.

The paper reveals the political and legal mechanisms of action of restored Polish state on the functioning of primary, secondary and higher education in Eastern Galicia and Western Volhynia in the interwar period. The main attention author pays to structure's changes of educational institutions and teachers and lecturers staff in the region during the process of Rich Pospolita II assimilation policies. It is separately shown institutional and procedural mechanisms of opposition, especially by Ukrainian ethnic community, of realization of state polonization policy in educational sphere.

Keywords: Western Ukraine, Rich Pospolita II, ethnic communities, education, teaching.

Важливу роль у процесу міжетнічної комунікативної взаємодії відіграє освітня сфера. Особливо виразним конфліктно-конфронтаційний характер цієї інтеракції стає в кризові періоду життєдіяльності етносів та їхніх структурних підрозділів, яким, без сумніву, для найчисельніших української, польської, єврейської, німецької та чеської спільнот Західної України був період існування Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.). Окремою об'єкт-предметною ділянкою етнополітологічних студій може стати феномен етнополітичної мобілізації загалом та її ресурсне забезпечення зокрема. В даному контексті саме освітня сфера стала полем змагання за відстоювання власних етнополітичних позицій вказаними спільнотами у протидії державній, виразно асиміляційній та дискримінаційній освітній політиці. Практична значущість пропонованої теми зумовлена потребами подолання рецидивів міжетнічної конфліктно-конфронтаційної взаємодії в Західній Україні, утвердження засад міжетнічної толерантності, забезпечення вільного доступу етнічних спільнот до здобуття й засвоєння освітнього ресурсу власною мовою в сучасній Українській державі.

Серед розвідок, присвячених проблематиці освіти як частини культури, її інституційній структурі та процедурних механізмах здобуття того чи іншого її рівня мешканцями Східної Галичини та Волині міжвоєнного періоду, вирізняються праці Л. Алексієвич [1], І. Зуляка [7], К. Кондратюка [8], В. Панасюка [12-13], В. Чоповського [20], С. Шульги [22] та ін. Пропонована стаття є спробою аналізу актуальних і невирішених раніше питань, що порушувалися в попередній публікації автора [5].

Метою статті є етнополітологічний аналіз механізмів державного впливу на етнічний характер освітньої сфери Західної України в 1919-1939 рр.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати організаційну структуру початкової, загальної середньої та вищої освіти Східної Галичини та Західної Волині в міжвоєнний період; проаналізувати динаміку розвитку освітніх закладів різного рівня за мовою викладання та контингентом учнів й студентів та вчителів й викладачів; показати механізми протидії українською, єврейською, німецькою та чеськими етнічними спільнотами полонізаційній державній політиці; виявити характер та форми міжетнічної комунікативної взаємодії української, польської, єврейської, німецької та чеської спільнот навколо доступу до освітнього ресурсу етнополітичної мобілізації.

Вітчизняний політолог М. Головатий розглядає освіту як: складову культури, сукупність систематизованих знань, умінь, поглядів і переконань, набутих у різних навчальних закладах або шляхом самоосвіти; систему освіти і культурноосвітніх закладів у країні; процес і результат засвоєння особою певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок, певного рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особи [10, 349]

Також варто окремо акцентувати увагу на тому, що такий соціальний ресурс як освіта, включає в себе і матеріальну, і нематеріальну символічну складову. З одного боку, доступ до освіти безпосередньо пов'язаний з можливістю підвищення соціального статусу членів групи. З іншого, – сам факт наявності національних шкіл та університетів є важливим для етнічної спільноти в символічному плані як предмет гордості [14, 71].

Голова польського уряду В. Вітос у програмі дій уряду, викладеній на засіданні сейму 9 жовтня 1923 р., вказував на необхідність прискореного розвитку польського шкільництва на західноукраїнських землях, обмеження вживання української мови в школах та урядуванні [9, 242]. На той час у Західній Україні налічувалось 2945 державних українських шкіл, зокрема, у Східній Галичині – 2576 та на Волині – 369 [19, арк. 3]. При цьому, якщо в центральних і західних воєводствах на середину 20-х років до школи ходило 95-100 % дітей, то у східних – 70 % [1, 117].

Чільним інструментом деукраїнізації освітньої сфери стала фактична заборона вживання назви "українець", підміна її назвою "русин". Так, президія кураторії Львівського шкільного округу у листі, датованому 25 березня 1923 р., адресованому дирекції державних і приватних середніх україномовних шкіл, заборонила вживати термін "український" на шкільних печатках, у свідоцтвах та інших документах і діловодстві у цілому, наказуючи використовувати термін "руський". 23 жовтня 1923 р. кураторія Львівського шкільного округу повідомляла приватні школи з українською мовою викладання про використання на печатках і у назві закладів замість терміна "український" вживати "руський", відповідно назва навчального закладу звучала так: "Приватна гімназія з руською викладавкою мовою в..." [7, 136].

31 липня 1924 р. польський сейм затвердив шкільний закон міністра освіти С. Грабського, який фактично ліквідував, через ззовні демократичну процедуру плебісциту, українське шкільництво в Галичині та на Волині. Плебісцит можна було проводити у місцевостях, де проживало не менше 25 % українців за переписом 1921 р., який українці бойкотували. Українську мову викладання можна було зберегти, якщо батьки внесуть декларації за 40 дітей шкільного віку. Водночас, якщо 20 батьків вносили декларацію за державну мову, школа переходила формально на двомовне навчання, а фактично – на польську [5, 145].

Незважаючи на протести, віча, звернення, полонізація загальної школи активно продовжувалася. У 1927–1928 навчальному році в усій Західній Україні нараховувалося тільки 774 українських народних шкіл, тоді як польських – 2274 та т. зв. утраквістичних (двомовних, хоча фактично теж із польською мовою навчання) – 2114. Чисельність навіть приватних українських шкіл скоротилася до 28. При цьому, якщо у Східній Галичині все ж таки працювало 690 народних шкіл з українською мовою навчання, то на Волині було всього 4 [18, арк. 5]. У 1932 р. у трьох східногалицьких воєводствах поряд з 589 українськими школами працювало аж 1935 утраквістичних шкіл [23, 103]. Чим не характерним є приклад, коли на малій батьківщині видатного українського поета І. Франка, де із 507 учнів було всього 8 поляків, на викладання української мови відводилось всього 1 год. на тиждень [3, 9].

Тільки після звільнення у квітні 1938 р. та переведення воєводою у Лодзь Г. Юзевський визнав, що "подальший розвиток відносин на Волині можна уявити як збільшення українського стану посідання в шкільництві" [12, 253-254].

У той самий час демонстративного характеру набувала політика вирізнення російської меншини для інспірації давніх українсько-російських антагонізмів. Так, у Любомільському повіті Волинського воєводства, де за переписом 1921 р. нараховувалося всього 37 росіян, було 16 польсько-російських, 17 – польських, 19 – польсько-українських та жодної школи власне із українською мовою викладання [13, 336].

Впродовж 1921–1926 рр. польська влада перевела понад тисячу вчителів українських народних шкіл із Західної України на роботу в західні та північні воєводства країни з метою розладу організованого українського шкільництва та фактичної їхньої асиміляції у польськомовних регіонах, або відмови від фаху [19, арк. 5].

Найефективнішу систему приватної освіти вдалося організувати євреям, діяло декілька шкільних мереж: "Chorev", якою опікувалася ортодоксальна іудейська організація "Agudat Israel", гебрейськомовна шкільна мережа сіоністів "Tarbut"(Культура), "CISZO" (Головна ідишомовна шкільна організація), що зна-

ходила під впливом Бунду, та двомовна польсько-гебрейська мережа, якою керувала релігійна організація "Mizrachi"[21, 11].

Німецькі початкові навчальні заклади функціонували при кірхах та костелах. Натомість середні школи мали самостійне адміністративне управління, які здебільшого діяли за фінансової підтримки німецьких громад чи закордонні субсидії із Німеччини. При цьому при кожній німецькій школі діяло відділення Deutscher Schulverein (Німецького Шкільного Союзу) [21, 11].

В умовах посилення національного тиску, асиміляційної політики польського уряду щодо етнічних меншин та запровадження утравістичної освіти, прагнення чеської громади зберегти свою культуру та мову виявилось, насамперед в організації розгалуженої мережі приватних початкових та середніх шкіл із чеською мовою навчання, що утворювалися громадською організацією "Чеська матица шкільна" [22].

Загалом на вересень 1939 р. в Західній Україні працювало 5155 державних шкіл, зокрема на школи з польською мовою навчання припадало 2,7 %, польські – 53 %, фактично польськомовні т. зв. утравістичні (польсько-українські) – 42,6 %, німецькі – 1,5 % [15, 305]. Зокрема, серед 819,2 тис. учнів українці становили 62,3 %, поляки – 30,5 %, євреї – 8,5 %, німці – 0,5 % [13]. Характерно, що з-поміж 14,2 тис. шкільних вчителів 71,3 % становили поляки, тільки 17,4 % – українці і усього по 0,7 % – німці й 0,1 % – євреї.

Потужного полонізаційного наступу зазнавала українська гімназійна освіта Галичини та Волині. У 1925 р. у Західній Україні працювало 7 державних гімназій з українською мовою навчання, 13 – приватних українських гімназій та 2 жіночі гімназії, які загалом щорічно закінчувало понад 500 осіб [17, арк.29]. У вересні 1930 р. були ліквідовані українські гімназії у Тернополі, Дрогобичі й Рогатині [20, с.82]. За наслідками чергового шкільного плебісциту 1937 р. у Західній Україні залишилося тільки 5 державних та 19 приватних гімназій [11, 150]. У 1939 р. із 138 загальноосвітніх середніх навчальних закладів Західної України працювало лише 5 державних українських та 2 утравістичні гімназії, де навчалось менше ніж 2,8 тис. учнів [4, 282]. На кінець існування Другої Речі Посполитої у Західній Україні працювало 138 гімназій і ліцеїв, з них польських – 106, українських – 20, єврейських – 10, німецьких – 2. З-поміж майже 41,2 тис. гімназійної молоді поляки становили 52,3 %, українці – 18,1 %, євреї – 20,9 % [15, 306].

На перешкоді здобуттю освіти українською молоддю став і закон 1932 р., який встановив штучний розрив у три класи між програмами гімназій та шкіл третього рівня. Оскільки останні переважали у Західній Україні, то їхні випускники не могли продовжити навчання [2, 65].

До спроби задовольнити потребу українців у середніх освітніх закладах вдалося товариство "Рідна школа", яке до 1938 р. заснувало близько 40 приватних гімназій, ліцеїв та професійно-технічних шкіл. Велику частку витрат на ці заходи покривали внески його членів, кількість яких у 1938 р. перевищила 100 тис., та внески української діаспори Сполучених Штатів Америки та Канади [8].

Не такою численною, але добре організованою і матеріально забезпеченою була єврейська громада, яка утримувала у містах Західної України 10 приватних гімназій [8].

У дискусії, що розгорнулася в середині 1920-х років щодо питання про відкриття українського університету у Львові, міністр освіти Польщі С. Гломбінський заявив, що "не може бути й мови, аби в Галичині був український університет, оскільки він став би вогнищем політичної боротьби" [22, 54]. Порушуючи ст. 24 закону про самоврядування трьох східногалицьких воєводств від 26 вересня 1922 р., польський уряд так і не відкрив український ("русинський") університет [4, 243].

Як цілком правильно пише сучасна львівська дослідниця Л. Сніцарчук, з огляду на намагання створити мононаціональну державу засобами т. зв. "інкорпораційної" програми, українцям було відмовлено в отриманні освіти у Львівській політехніці, Академії зовнішньої торгівлі, Академії ветеринарної медицини та інших вишах, а тому вони змушені були організувати підпільну роботу Українського таємного університету та Української політехнічної школи [16, 77].

Етнічна структура студентства різко дисонувала зі складом населення краю. Чисельність студентів-українців, хоч повільно, але зростала, хоча вони й надалі становили виразну меншість порівняно з поляками та навіть євреями. Так, впродовж півтора десятиліття (1920–1921 н.р. – 1934–1935 н.р.) частка поляків в одному з найбільших та найконсервативніших польських вищих навчальних закладів Львівській політехніці скоротилася із 86,9 до 73,9 %, тоді як українців зросла із 2,4 до 10,6 % та євреїв – із 9,1 до 14,4 % [24, с. 260-261]. На вересень 1939 р. серед студентів Західної України поляки становили 77,9 %, українці – 12,9 %, євреї – 6,7 % [15, 308]. Частка українських студентів в усій Польщі наприкінці 1930-х років сягала лише 2,9 % за частки українців серед населення держави понад 15 % [11, 150].

Утвердженню польського характеру, зокрема вищої школи, сприяли викладацькі кадри. Так, у 1923 р. з-поміж 253 викладачів Львівського університету поляків було 248, із 203 викладачів Львівської політехніки – 201 особа пов'язувала себе з польською національністю, а з 38 викладачів Львівської ветеринарної академії поляками були 37 осіб [6, 182]. У Львівській політехніці, наприклад, у 1938 р. працювало всього семеро українців [8].

Відтак, на основі проведеного дослідження можна твердити про активне використання відновленою Польською державою всю арсеналу політико-правових інструментів для насадження на окупованих в 1918-1919 рр. території Східної Галичини та Західної Волині власної моделі освітньої системи. Впродовж міжвоєнного періоду спостерігається неухильне скорочення кількості державних шкіл, ліцеїв, гімназій з українською мовою навчання, чисельності українських педагогів на користь активного насадження власне польських чи утравістичних шкільних установ. Чільним засобом протидії полонізаційній

освітній державній політиці стала розбудова мережі приватних навчальних закладів як українцями, так й представниками єврейської, німецької та чеської етнічних спільнот краю. Галуззю ще більшого польського домінування впродовж досліджуваного періоду залишалася вища школа, яка зосереджувалася у Львові як центрі польських т.зв. "південно-східних кресів". Перспективним напрямом подальших досліджень видається з'ясування комунікативних механізмів інституційно-процедурної взаємодії основних етнічних спільнот Західної України міжвоєнного періоду у культурно-освітній галузі.

Використані джерела

1. Алексієвич Л. Освітній чинник у контексті польського національно-державного відродження (1918-1926) / Л. Алексієвич // Україна-Європа-Світ: Міжнародний науковий збірник. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 8. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 115-119.
2. Баран З. А. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду / З. А. Баран // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 29: Дослідження з історії України. – Львів: Світ, 1993. – С. 62-68.
3. Бриль М. Освобожденная Западная Украина / М. Бриль. – К.: Политиздат при ЦК ВКП(б), 1940. – 31 с.
4. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 432 с.
5. Гулай В. В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія / В. В. Гулай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 460 с.
6. Дудяк О. Соціальна структура польського населення Галичини за даними перепису 1931 р. / О. Дудяк // Галичина: Етнічна історія: темат. зб. ст. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – С. 165-185.
7. Зуляк І. Українці у Другій Речі Посполитій / І. Зуляк // Україна-Європа-Світ: Міжнародний науковий збірник. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Вип. 6-7: 20-й річниця Незалежності України присвячується. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 133-146.
8. Кондратюк К. К. Інтелігенція Західної України у міжвоєнний період: формування, світогляд, професійна і громадсько-політична діяльність [Електронний ресурс] / К. К. Кондратюк. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2011_10/35.pdf.
9. Кугутяк Т. Державотворчі концепції Української народної трудової партії (1923–1925 рр.) / Т. Кугутяк // Україна соборна: зб. наук. ст. – Вип. 2. – Ч. I. – К., 2005. – С. 242-254.
10. Культурологічний словник / За ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. – К.: НМАУ, 2011. – 464 с.
11. Макарчук С. Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. / С. Макарчук // Галичина: Етнічна історія: темат. зб. ст. – Львів: Видавничий центр Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – С. 131-164.
12. Панасюк В. Україномовне шкільництво на Волині у 1920-1930-ті роки: проблеми статусу та можливостей / В. Панасюк // Міжнародний Науковий Конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ століття". Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Т. 2. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 249-255.
13. Панасюк В. Утраквізація шкільництва на Волині у 20-30-х роках ХХ століття / В. Панасюк // Україна і Польща: діалог культур (Мовно-літературні та суспільно-політичні відносини): зб. наук. пр. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 333-356.
14. Политическая конфликтология: учеб. пособ. / под ред. С. Ланцова. – СПб.: Питер, 2008. – 319 с.
15. Понедельник Л. А. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939–1941 рр.) / Л. Понедельник // Друга світова війна і доля народів України: матер. 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30–31 жовтня 2006. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 305-312.
16. Сніцарчук Л. В. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс: монографія / Л. Сніцарчук / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення "Науково-дослідний центр періодики". – Львів, 2009. – 416 с.
17. ЦДАГО України. Ф. 6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України. Оп. 2. Спр. 52. Докладная записка, статистические данные о перспективах урожайности зерновых культур, распределении частных владений представителей разных национальностей в Польше. 1926 г., 16 л.
18. ЦДАГО України. Ф. 6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України. Оп. 2. Спр. 178. Отчеты Комитетов профсоюзов о состоянии работы профсоюзных организаций, забастовочном движении и положении крестьян и рабочих в Западной Украине. Январь–декабрь 1932 г., 45 л.
19. ЦДАГО України. Ф. 6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України Оп. 2. Спр. 222. Докладная записка о тяжелом положении украинского населения в Польше, 29 л.
20. Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939) / В. Ю. Чоповський. – Львів: Край, 1993. – 168 с.
21. Чорній П. І. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.): демографічні та етнокультурні процеси: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 "Етнологія" / П. І. Чорній. – Львів., 2011. – 20 с.
22. Шульга С. А. Політика радянських та польських урядів міжвоєнної доби щодо чеської національної меншини [Електронний ресурс] / С. А. Шульга. – Режим доступу: [http // www.nbu.gov.ua/portal/natural/nvnu/istor/2007_1/1/10.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/nvnu/istor/2007_1/1/10.pdf).
23. Eberhardt P. Przyemiany narodowosciowe na Ukraine XX wieku / P. Eberhardt. – Warszawa: Biblioteka "Obozu", 1994. – 335 s.
24. Popławski Z. Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945 / Z. Popławski. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1992. – 361 s.